

Epistemičko opravdanje demokracije: epistemička vrijednost proceduralne pravičnosti

SNJEŽANA PRIJIĆ-SAMARŽIJA

Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
prijic@uniri.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD / PRIMLJEN: 03–09–14 PRIHVAĆEN: 17–10–14

SAŽETAK: U novijim raspravama unutar socijalne epistemologije, ali i među filozofima politike sve češće se otvara pitanje epistemičkog opravdanja demokracije koje bi, pored etičkog i političkog opravdanja, trebalo biti nužan uvjet demokratskog legitimiteta. U članku sam usredotočena na pitanje epistemičkog opravdanja deliberativne ili raspravne demokracije, odnosno, na pitanje na koji način rasprava u procesu donošenja odluka poboljšava kvalitetu odluka. Tri su dominantna pristupa odgovoru na ovo pitanje: (i) proceduralistički, (ii) veritistički, (iii) pragmatistički. Temeljni je cilj rada pokazati da proceduralna pravičnost demokratske rasprave sama po sebi, unatoč etičkoj i političkoj opravdanosti, ne jamči epistemičku kvalitetu odluka te da veritistički ili pragmatistički kriteriji trebaju biti na neki način obuhvaćeni pozicijom epistemičkog proceduralizma. Naime, bez uključivanja neke vrste epistemičkih standarda neovisnih od procedure same, epistemički proceduralizam uopće i ne nudi epistemičko opravdanje demokracije jer ili revidira pojam epistemičkih vrijednosti kao takvih ili ih reducira na političke i etičke.

KLJUČNE RIJEČI: Deliberativna demokracija, epistemičke vrijednosti, pragmatizam, proceduralizam, socijalna epistemologija, veritizam.

1. Uvod

U novijim raspravama unutar socijalne epistemologije, a posebice među filozofima politike, sve češće se otvara pitanje epistemičkog opravdanja demokracije koje bi, pored etičkog i političkog opravdanja, trebalo biti nužan uvjet demokratskog legitimiteta. Drugim riječima, demokracija bi, osim što bi trebala biti opravdana kao politički i etički pravedan sustav, trebala ujedno biti i epistemički opravdan društveni sustav, odnosno sustav kojim se generiraju najbolje odluke.

Prva polazna teza ovog rada upravo je stav da se demokratski legitimitet mora temeljiti i na dokazu da je demokracija sustav koji u najvećoj mogućoj

mjeri osigurava donošenje epistemički kvalitetnih odluka (istinitih ili osjetljivih na istinu, opravdanih, ispravnih ili utemeljenih na argumentima/razlozima, epistemički odgovornih, kojima se rješavaju problemi i sl.¹). U članku ću se usredotočiti na pitanje epistemičkog opravdanja deliberativne ili raspravne demokracije za koju ću pretpostaviti da, za razliku od agregirajuće demokracije, u svojoj osnovi ima dodatnu vrijednost javne rasprave kao etički i politički optimalnog svojstva demokracije.² Druga polazna pretpostavka rada jest upravo stav da deliberativna demokracija, postavljajući vrijednost rasprave u samo središte, ima i poželjnu početnu epistemičku dimenziju koju je potrebno približe istražiti. Koncept deliberativne demokracije, štoviše, i počiva na ideji da legitimitet ključnih političkih stavova mora počivati na javnoj raspravi građana upravo zato što se na taj način poboljšava političko i epistemičko donošenje odluka i postižu ideali kao što su racionalno zakonodavstvo, participatorna politika, građansko samoupravljanje i javna autonomija utemeljena na praktičnom zaključivanju građana.³

¹ Rasprava o tome koje epistemičke vrijednosti preferirati izvan je fokusa ovog članka. Dakako, iz epistemičke perspektive nije nipošto jednako argumentirati u prilog tezi da demokratski sustav ima legitimitet ukoliko uspješno rješava probleme građana (što je teza pragmatizma kakvog, primjerice, brani Philip Kitcher (2011)) ili tvrditi da je demokratski sustav legitiman samo ukoliko su odluke donesene pouzdanim mehanizmima koji su osjetljivi na istinu (kao što to, primjerice, čine Alvin Goldman (2010) ili Thomas Christiano (2012)). Međutim, za raspravu u ovom članku ključno je pitanje treba li uopće uvoditi epistemičke vrijednosti neovisne o samoj demokratskoj proceduri (kojima onda procjenjujemo odluke generirane tom procedurom) ili su epistemičke vrijednosti sadržane već u samoj proceduri (na način da demokratska procedura po sebi već generira epistemički vrijedne odluke). Utoliko pitanje o vrsti epistemičkih vrijednosti kojima treba evaluirati demokratske odluke tek slijedi nakon što se zauzme stav o tome treba li uopće postulirati takve od procedure neovisne epistemičke vrijednosti.

² Zagovornici agregirajuće demokracije ističu da je glasovanje jedino i najvažnije svojstvo demokratskog donošenja odluka, argumentirajući da je agregiranje individualnih preferencija optimalni izraz kolektivnog izbora (Arrow 1963) dok zagovornici deliberativne demokracije smatraju da proces donošenja odluka treba biti kompleksniji i uključivati javne rasprave kao optimalni način osiguravanja ravnopravne i pravične participacije građana u zastupanju svojih posebnih stavova. Vidjeti više u Manin (1987) i Peter (2008).

³ Pretpostavljajući važnost epistemičkog opravdanja deliberativne demokracije važno je napomenuti i to da mnogi filozofi politike ignoriraju ili čak osporavaju bilo kakvo epistemičko opravdanje kao relevantno za demokratski legitimitet poglavito iz razloga što legitimitet ne vežu uz proces donošenja odluka već uz opravdanje demokratskih država i demokratski izabranih vlada (Weber 1964) ili uz političku koncepciju pravednosti, tj. opravdanje političkih, društvenih i ekonomskih institucija u demokratskom pluralističkom društvu (Rawls 1993). S druge strane, neki autori smatraju da epistemičko opravdanje jest relevantno, ali se zadržavaju na elaboriranju epistemičkih značajki agregacijske demokracije. Primjerice, velike se rasprave vode o glasovitom Condorcetovom teoremu (*Condorcet Jury Theorem*) ili stavu da se demokratskim agregiranjem stavova dobiva ispravna odluka (List i Goodin 2001, Goodin 2003). Nipošto ne smatram da je suprotne stavove o navedenim pitanjima lako osporiti, ali ih ostavljam po strani (samo za potrebe ovog rada).

Polazeći od pretpostavljenih teza o etičkoj, političkoj i epistemičkoj prednosti deliberativne demokracije, u ovom ću se radu usredotočiti na pitanje na koji način rasprava u procesu donošenja odluka poboljšava kvalitetu odluka, odnosno, što je epistemički vrijedno u demokratskim raspravama ili deliberaciji. Tri su prevladavajuća odgovora na ovo pitanje: (i) *proceduralistički*, prema kojem je epistemička vrijednost rasprave sadržana u samoj demokratskoj proceduri ili ispunjavanju uvjeta proceduralne pravičnosti, (ii) *veritistički*, prema kojem rasprava poboljšava kvalitetu (istinitost ili ispravnost) odluke, pri čemu je ključno da se kvaliteta odluke procjenjuje prema kriterijima koji su neovisni od same procedure (drugim riječima, neovisno se procjenjuje je li odluka istinita, ispravna i sl.), (iii) *pragmatistički*, prema kojem rasprava poboljšava kvalitetu odluka u smislu uspješnijeg rješavanja problema, pri čemu se, kao kod veritizma, radi o tome da se kvaliteta procjenjuje temeljem kriterija uspješnosti u rješavanju problema koji je neovisan o samoj proceduri.

Temeljni cilj rada jest pokazati da proceduralna pravičnost demokratske rasprave sama po sebi, unatoč etičkoj i političkoj opravdanosti, ne jamči epistemičku kvalitetu odluka te da veritistički ili pragmatistički kriteriji trebaju biti na neki način uključeni u poziciju epistemičkog proceduralizma kako bi takva pozicija uopće bila teorija epistemičkog opravdanja demokracije. U prvom dijelu rada ukratko ću pojasniti proceduralistička stajališta, odnosno, o čemu govorimo kada govorimo o epistemičkom pristupu proceduralnoj pravednosti. Pokušat ću ukazati na potrebu da se epistemički pristupi trebaju jasno razlikovati od neepistemičkih – političkih ili etičkih opravdanja proceduralizma. U drugom dijelu ukratko ću prikazati kritike koje proceduralisti upućuju konkurentnim epistemičkim pristupima opravdanja deliberativne demokracije – veritizmu i pragmatizmu – i na kojima temelje teorijsku motivaciju za svoja stajališta. U trećem dijelu pokušat ću iznijeti kritičke opaske postavkama epistemičkog proceduralizma na način da ću razlikovati strogi (čisti) epistemički proceduralizam od umjerenog, pri čemu ću tvrditi da strogi ne osigurava epistemičko opravdanje deliberativne demokracije, dok umjereni može imati određenu snagu, ali samo ukoliko se približi veritizmu ili pragmatizmu bilo tako da se proceduralna pravičnost epistemički instrumentalizira u cilju istine/ispravnosti ili rješavanja problema, bilo tako da se tvrdi dualizam epistemičkih vrijednosti (proceduralna pravičnost i istina/ispravnost ili rješavanje problema).

2. Proceduralizam

Temeljna postavka proceduralizma jest teza da legitimnost odluke ovisi o činjenicama koje se tiču same procedure donošenja odluka. Preciznije, legitime demokratske odluke su one koje su donesene procedurama ili pos-

tupcima u kojima se sve glasače tretira kao slobodne i jednake. Na samom početku potrebno je spomenuti nekoliko vrsta proceduralističkih pozicija s kojima smo se najčešće susretali: (i) pravični proceduralizam (*fair proceduralism*), (ii) pravični deliberativni proceduralizam (*fair deliberative proceduralism*) i (iii) racionalni deliberativni proceduralizam (*rational deliberative proceduralism*)⁴. Dok se unutar pravičnog proceduralizma tvrdi da već sama pravična procedura većinskog glasovanja čini demokratske odluke legitimnima, pravični deliberativni proceduralizam počiva na tezi da je za legitimnost odluke potrebno da građani imaju jednake (ili bar pravične) šanse da, prije samog glasovanja, iskažu svoje argumente i razloge u diskusiji. Racionalni deliberativni proceduralizam uvjetuje legitimnost odluke, ne samo pravičnom procedurom glasovanja i pravičnim pristupom raspravi o razlozima, već procedurom unutar koja će se prepoznavati dobri razlozi građana.

Pravični proceduralizam podložan je kritici prema kojoj puka pravična procedura u kojoj svi imaju pristup glasovanju, a pobjeđuju stavovi većine, ne generira epistemičku kvalitetu odluka ili epistemičku legitimnost. Pravičnost ove procedure u potpunosti zanemaruje epistemičku kvalitetu razloga koje glasači imaju za svoje stavove. Na isti bi način i procedura bacanja novčića i izbora jednog stava između građana koji imaju različite preferencije bila pravična, ali i ravnodušna prema razlozima: bacanjem novčića svaki pojedinac ima jednaku šansu kao i bilo koji drugi biti izabran, što znači da bi procedura bila pravična pa, posljedično, i legitimna. Drugim riječima, pravični je proceduralizam neosjetljiv na razloge, epistemički legitimitet bi u ovom slučaju počivao na donošenju odluka bez obzira na vrste i kvalitetu razloga građana za neke odluke. Epistemički legitimitet, prema *pravičnom deliberativnom proceduralizmu*, leži u nepristranosti prema uvjerenjima i argumentima pojedinaca, a ne u nepristranosti prema njihovim preferencijama i interesima kao što je to slučaj s pravičnim proceduralizmom (Manin 1987, Sustain 1993a, Michelman 1989). Međutim, iako su ovdje u opravdanje uključeni i razlozi, pravični deliberativni proceduralizam ne uključuje nikakve posebne neovisne standarde za procjenjivanje kvalitete razloga. Rasprava ne može biti epistemički opravdana ako je društvo ravnodušno prema epistemičkim vrijednostima razloga koji se navode u raspravi. Procedura rasprave o razlozima može unaprijediti epistemički legitimitet, ali i pravičnost, samo ukoliko su uvjerenja utemeljena i stabilna; naprotiv, ukoliko je cilj isključivo pravičnost u pristupu raspravi i mogućnosti iznašanja razloga (kakvi god oni bili), procedura neće imati epistemičku kvalitetu jer će bilo koji razlog u konačnici biti jednak bilo kojem drugom. Unutar trećeg pristupa, *racionalnog deliberativnog proceduralizma*, upravo je prepoznata vrijednost dobrih razloga, a ne samo

⁴ O navedenoj klasifikaciji vrsta proceduralističkih pristupa vidjeti više u Estlund (1997).

vrijednost pravičnog pristupa u iznošenju razloga (Benhabib 1996, Fishkin 1994). Međutim, i u ovom pristupu dvojben je stvarni epistemički legitimitet zato što nije definirano što su to dobri razlozi i kako dobri razlozi utječu na konačnu epistemičku vrijednost odluke. Rasprava i uloga razloga se i unutar ovog pristupa prije svega razumije kao dio političkog procesa koji proizvodi poželjni politički rezultat (usuglašavanje ili konsenzus), a ne kao epistemički proces koji generira poželjni epistemički rezultat. Naime, bilo koja odluka koja proizide iz racionalne i pravične rasprave u kojoj se iznose razlozi zasnovani na argumentima smatra se prihvatljivom neovisno o epistemičkoj kvaliteti razloga te snazi i valjanosti njihovog utemeljenja na argumentima.

Unatoč razlikama između ova tri proceduralistička pristupa, moguće je zaključiti da u značajnoj mjeri dijele neepistemički pristup. Demokratske procedure smatraju se opravdanim jer osiguravaju pravičan način donošenja odluka zbog toga što građanima osiguravaju jednaka prava na izražavanje njihovih političkih uvjerenja i jednaka prava sudjelovanja u postupku glasovanja te, u najboljem slučaju, uspješno usuglašavanje. Međutim, politička pravičnost procedure i postizanje pukog konsenzusa ne može biti i puno objašnjenije epistemičkog značaja demokracije.⁵ Teza da je epistemičko opravdanje ključno za legitimnost demokracije upravo počiva na pretpostavci da, osim pravičnosti demokratske deliberacije, demokratski procesi jesu ili trebaju biti dodatno epistemički opravdani, kako bi bili opravdani politički autoriteti ili vlast i legalna prinuda tj. nametanje odluka.

3. Epistemički proceduralizam

Među zagovornicima proceduralističkog pristupa opravdanju demokracije postoje vrlo utjecajni autori koji su kritični prema neepistemičkom proceduralizmu i koji tvrde da procedura mora imati jasnu epistemičku vrijednost. Proceduralizam mora tvrditi i objasniti kako nepristranost i pravičnost demokratske procedure osigurava epistemičku vrijednost odluka koje su done-sene takvom procedurom. Primjerice, David Estlund i Fabienne Peter brane *epistemički* proceduralizam različit od navedena tri proceduralistička pristupa

⁵ Usuglašavanje ili konsenzus kao cilj političke procedure može biti uvjetovan epistemičkim zahtjevima različite snage: od minimalnih zahtjeva koji uključuju puko usuglašavanje kroz "cjenkanje" oko zajednički prihvatljivih preferencija i razloga, preko racionalnog konsenzusa u kojem je važna razmjena razloga i argumenata koji neće biti egostički vezani uz preferencije i interese, do stvarno epistemički vrijednog konsenzusa u kojem zajednički razlozi nisu naprosto izraz (kroz pregovaranje) dogovorenog presjeka različitih interesa ili preferencija već imaju i neovisnu epistemičku kvalitetu – bilo u vidu razloga koji su dobiveni pouzdanim (na istinu osjetljivim) procesima ili metodama bilo u vidu razloga za odluke koje će većini zainteresiranih građana riješiti probleme. O raspravi o vrstama konsenzusa vidjeti više u Prijić-Samaržija (2005).

upravo zbog činjenice što smatraju da demokracija treba biti i epistemički opravdana, a demokratska procedura mora imati jasne epistemičke vrijednosti (Estlund 1997, 2008, Peter 2008). Dok Estlund brani umjereniju verziju epistemičkog proceduralizma, Peter brani radikalnu verziju ili tzv. čisti epistemički proceduralizam. Kako bismo bolje razumjeli njihove pozicije, korisno je vidjeti što oni zamjeraju drugačijim (neproceduralističkim) pristupima koji također ističu važnost epistemičkog opravdanja demokratskih odluka. Naime, oboje smatraju da je cijena standardnog pristupa epistemičkom opravdanju demokracije koje nije proceduralističko (dakle, veritizma i pragmatizma) stanovito žrtvovanje političkih demokratskih vrijednosti. Nasuprot tome, epistemički proceduralizam smatraju opcijom koja bolje balansira epistemičke i demokratske vrijednosti.

3.1. Standardni pristup epistemičkoj demokraciji (veritizam)

Temeljna postavka tzv. standardnog pristupa epistemičkoj demokraciji jest stav da demokratski procesi trebaju generirati odluke koje su ispravne iz perspektive nekog neovisnog standarda epistemičke vrijednosti. Ovu poziciju nazivam veritističkom jer je taj neovisni standard za procjenu demokratskih odluka najčešće definiran kroz pojam "istine" ili osjetljivosti na istinu, ispravnosti ili na drugi način vezan uz cilj istine (*truth tracking, truth conductiveness*).⁶ Primjerice, u teoriji "ispravnosti" J.-J. Rousseaua (*correctness theory*) tvrdi se da su političke odluke legitimne samo ukoliko su ispravne, a jesu li ispravne ili ne procjenjuje se temeljem standarda koji su neovisni od procedure kojom je odluka donesena. Drugim riječima, prema Rousseauu, politička odluka mora biti ispravna zbog kriterija u kojima se nećemo pozivati na činjenicu da je donesena demokratskim postupkom u kojem su građani raspravljali ili iznosili svoje razloge i argumente. Rousseau, doduše, dodaje da su pravi demokratski procesi dovoljno ispravni po sebi da će pod odgovarajućim uvjetima općenito dovesti do zakona i politika koji su ispravni iz perspektive neovisne procjene. Joshua Cohen preciznije definira neovisni standard za procjenu epistemičke kvalitete odluke: on postulira ideal – odluku koja je donesena idealnom demokratskom procedurom (Cohen 1986). Ta je odluka onda standard na temelju kojeg se procjenjuje epistemička vrijednost demokratske odluke koja je proizvedena nekom stvarnom konkretnom procedurom. Rezultat koji bi bio generiran idealnom procedurom smatra se neovisnim standardom ispravnosti za aktualne procedure donošenja odluke. Iako Cohenov standard ne pretpostavlja realizam ili bilo kakvu drugu metafizičku koncepciju o političkoj istini ili istini o općem dobru, idealna procedura spe-

⁶ Neku vrstu veritističkog pristupa brane, primjerice Rousseau (1979, (1763)), Cohen (1986), Goldman (1999, 2010), List i Goodin (2001) i Christiano (2012).

cificira kontrafaktičke uvjete za javne rasprave koja vrijedi za najbolju moguću raspravu o političkim pitanjima: usuglašavanje ili demokratska odluka koja se postiže na takav način uopće je najbolja moguća odluka temeljem dostupnih informacija i argumenata, i u tom smislu ispravna u odnosu na subidealne aproksimacije koje karakteriziraju stvarno demokratsko odlučivanje. Cohenov pristup lijepo ilustrira što znači epistemički pristup opravdanju deliberativne demokracije (primjerice, u usporedbi s racionalnim deliberativnim proceduralizmom) jer sugerira da se raspravom treba poboljšati epistemička kvaliteta konačnih odluka, a ne samo osigurati razmjenu dobrih razloga utemeljenih na argumentima. Alvin Goldman, za razliku od prethodnih autora, temi pristupa iz područja (tematski ekspanzirane) socijalne epistemologije (Goldman 2010). On brani stav tzv. demokracije utemeljene na pouzdanim procesima (*reliability democracy*) i posve nedvosmisleno navodi da konsenzus postignut pravičnim demokratikim procedurama deliberacije ne zaslužuje automatski oznaku epistemičkog opravdanja. Ništa u tako postignutom konsenzusu ne predstavlja epistemološki doprinos demokratskoj teoriji iako, dakako, ima političko opravdanje. Racionalna javna rasprava bit će epistemički vrijedna ukoliko ispunjava uvjet pouzdanosti ili treba biti takva da pouzdano vodi istinitim vjerovanjima.

Zastupnici epistemičkog proceduralizma iznose brojne prigovore ovakvim pristupima epistemičkom opravdanju demokratskih odluka, od kojih ću ovdje iznijeti četiri: (i) problem nestabilnosti, (ii) problem oslanjanja ili pristajanja uz odluke koje su navodno ispravne/istinite, (iii) problem epistokracije, (iv) problem instrumentaliziranja demokratskih procedura.

Prigovor da standardni pristupi epistemičkom opravdanju proizvode nestabilnost polazi od teze da je teško definirati što istina/ispravnost jest, a posebice što je politička istina/ispravnost. Teško je postići slaganje o pitanju koja je odluka istinita/ispravna, odnosno, koliko neka odluka zadovoljava neovisno postavljeni standard (političke) istine. S obzirom na činjenicu da ne znamo što je istinita/ispravna odluka i kako je prepoznati, svatko može dovesti u pitanje ili odbaciti legitimnost odluke opovrgavajući da je istinita ili ispravna (bez obzira na to što je donesena većinskim glasovanjem, iznašanjem dobrih razloga ili bez obzira na to što predstavlja Rousseauovu "opću volju"). Upravo se u pojmu (političke) istine nalazi uzrok nestabilnosti što ga, prema Estlundu, proceduralizam uspješno izbjegava: dok većina neće prihvatiti da je neka odluka ispravna, većina će prihvatiti rezultate demokratske procedure ili javne rasprave čak i ako ne vjeruje da su ispravni ili istiniti (Estlund 1997, 2008).

Drugi problem standardnih pristupa jest očekivanje da se, budući se radi o istinitim/ispravnim odlukama, građani spontano usuglase s njima (*problem of deference*). Epistemički proceduralisti iznose prigovor da je ovo očekivanje

nedemokratski jer se očekuje da, primjerice, glasač koji brani stav koji je ostao u manjini zaključi da je u krivu jer je većinski stav ili opća volja istinit/ispravan stav. Nije prihvatljiv zahtjev, koji upućuje Rousseau, da se opća volja definirana kroz većinski stav smatra ispravnim stavom, a drukčiji stavovi pogrešnima, te da građani trebaju prihvatiti kao ispravno ono što su inicijalno smatrali pogrešnim. Ukoliko se pretpostavi da je opća volja ispravan stav, svi koji ne misle tako nalaze se u neprihvatljivoj situaciji da se njihovi stavovi smatraju, ne samo manjinskim, već pogrešnima. S obzirom na to da demokracija počiva na ideji nereducibilnog pluralizma, ne može se smatrati demokratskim stav prema kojem su stavovi nekih građana pogrešni i neispravni, a drugih ispravni (bez obzira na to jesu li to stavovi većine ili manjine). Iako se u demokratskoj proceduri neki stavovi izluče kao konačna odluka, nije ispravno smatrati ih ispravnima/istinitima. Epistemički proceduralisti naglašavaju da uvođenje kriterija istinitosti/ispravnosti za konačne odluke uzrokuje antidemokratske implikacije kojima se potire razboriti pluralizam vrijednosti i legitimnost različitosti epistemičkih stajališta (Estlund 1997, 2008, Peter 2008).

Problem epistokracije zasigurno je jedan od najčešćih prigovora, ne samo u raspravama o veritizmu, već općenito u raspravama koje unose pitanje epistemičkog opravdanja u rasprave o legitimitetu demokracije. Naime, ukoliko se pretpostavi da je istinitost/ispravnost odluke važna za legitimnost demokracije, nema valjanog razloga da se ne privilegiraju stručnjaci kao najbolji "vodiči" k istini/ispravnosti i njima ne prepusti donošenje odluka. Najpoznatiji primjer epistokracije je Platonova država u kojoj se legitimnost odluka temelji na (objektivnoj) mudrosti vladara kao jamstva istinitosti i ispravnosti odluka. Dakako da je Platonov način donošenja odluka u najvećoj mogućoj mjeri nespojiv s demokratskim procesom donošenja odluka. Proceduralisti tvrde da u demokratskom postupku rasprave nitko, pa ni stručnjaci, ne smije biti privilegirani jer se od građana ne može očekivati da slijede stavove elite, već da svi imaju jednak pristup donošenju odluka. Uvođenje neovisnog kriterija za procjenjivanje epistemičke kvalitete demokratskih odluka – u obliku kriterija ispravnosti, istinitosti, osjetljivosti na istinu i sl. – povlači demokratski nelegitimno privilegiranje stručnjaka, koje je protivno demokratskom legitimitetu. Epistokracija povlači i niz daljnjih problema kao što je primjerice pitanje koji su među suprotstavljenim stručnjacima u pravu, tj. tko može presuditi u neslaganjima između stručnjaka. U tom slučaju postavlja se pitanje koji od stručnjaka mogu arbitrirati o pitanju ispravnosti/istinitosti. Nadalje, neki će autori tvrditi da u političkim i moralnim pitanjima nema stručnjaka, nema objektivne i opće prihvatljive ekspertize, tako da zapravo i nema osnova da iz ekspertize izvodimo autoritet (Rawls 1993). Tvrdi se da ne postoji konceptualna veza između istine i demokracije kao što postoji između istine i

znanosti. Demokratski procesi zasigurno nisu uvjerljive metode otkrivanja istine u medicini ili fizici, već su u tim znanostima ključni stavovi i istraživanja stručnjaka. U tom slučaju i zahtjev za prihvaćanjem stavova stručnjaka čini se razboritim. Međutim, političke odluke ne donose se kao na znanstvenim seminarima. Moguće je čak ovaj početni stav o nepostojanju stručnjaka u političkim pitanjima ublažiti tako da se i prihvati postojanje stručnjaka i da se prihvati da su stručnjaci i bolji vodiči k ispravnim političkim odlukama, pa čak i da je moguće među suprotstavljenim stručnjacima probrati najbolje. Međutim, čak i da jest tako, nije moguće stavove stručnjaka nametati onima koji misle drugačije posebice jer i stručnjaci nisu vrijednosno neutralni i imaju posebne interese i preferencije koje utječu na njihova stajališta (Estlund 2003, Christiano 2008).⁷ Epistemički proceduralisti zaključit će ovu raspravu o epistokraciji vrlo važnim stavom za njihovu poziciju – u politici neki stav može biti epistemički prihvatljiv čak i ako nije istinit/ispravan.

Konačno, Peter ističe da veritistički pristupi instrumentaliziraju vrijednost demokratskog postupka, a time ga automatski i obezvrjeđuju jer je za njih pravičnost demokratske procedure samo sredstvo za postizanje drugog cilja – produkcije i diseminacije znanja ili istinitih/ispravnih vjerovanja (Peter 2008). Na taj se način veritizam deklarira kao pristup u kojem je politički i etički legitimitet samo instrument za postizanje intrinzično vrijednog epistemičkog cilja. Veritizam zanemaruje političku vrijednost demokratske pravičnosti. Instrumentalistička narav ovog standardnog pristupa epistemičkoj demokraciji ne uspijeva, prema Peter, inkorporirati ireducibilni vrijednosni pluralizam individualnog djelovanja kao ni proceduralnu epistemičku vrijednost kolektivne rasprave. Štoviše, pristup koji je usredotočen samo na istinitost/ispravnost konačne odluke, odvaja vrijednost demokratske procedure od vrijednosti učenja i ne uviđa da proceduralne vrijednosti već i same po sebi jesu epistemički vrijedne, tvrdi Peter.

3.2. Pragmatizam

Pragmatistički pristup epistemičkom opravdanju demokracije razlikuje se od veritističkog jer se ne smatra da se epistemičko opravdanje demokracije svodi na istinitost/ispravnost odluka proizvedenih u demokratskom procesu. Međutim, pragmatizam je stav koji epistemički legitimitet demokratskog procesa odlučivanja i javne rasprave nalazi u uspješnosti odluka kojim se rješavaju problemi koje su građani istakli kao njima značajnima (Dewey 1988, Kitcher 2011). Deliberativna demokracija je oblik donošenja odluka

⁷ Važno je napomenuti da nisu kritičari epistokracije samo epistemički proceduralisti ili oni koji negiraju značaj epistemičkog opravdanja. Christiano je, primjerice, zastupnik standardnog pristupa epistemičkom opravdanju, ali je jedako tako kritičan prema epistokraciji.

koji u najvećoj mogućoj mjeri omogućuje kolektivno istraživanje problema i time osigurava učinkovito rješavanje problema. Takvo kolektivno istraživanje, upravo zato da bi bilo uspješno, zahtijeva demokratsko uključivanje svih, a protivno je isključivim epistokratskim zaključcima koji mogu slijediti iz veritizma. Kolektivna participacija svih predstavlja stanoviti kolektivni eksperiment koji je optimalna metoda rješavanja problema. Nastavljajući se na ove Deweyeve stavove, Philip Kitcher razvija ideju dobro uređene znanosti u demokraciji koja će, oslanjajući se upravo na demokratske postupke javne rasprave i participacije, optimalno rješavati postavljene probleme (Kitcher 2011). Napredak, prema Kitcheru, ne može biti mjeran približavanjem istini, ne radi se o napretku *prema* istini, već se napredak mjeri kretanjem *od* riješenog *značajnog* problema.

Peter, međutim, smatra da i pragmatizam trpi od problema intrumentaliziranja demokratskih postupaka i pune pravičnosti. Iako Dewey i Kitcher čine značajan otklon od standardnog pristupa epistemičkoj demokraciji (zbog čega nisu izloženi problemima nestabilnosti, prihvaćanja navodno istinitih stavova i epistokracije), i unutar pragmatističkog pristupa pravični procesi participacije i rasprave vrijedni su samo u svrhu rješavanja društvenih problema. I unutar pragmatističkog pristupa propušta se uvidjeti puna vrijednost vrijednosnog pluralizma i individualnog djelovanja. Pretpostavljeno zajedničko ili konsensualno postavljanje nekog problema kao značajnog u odnosu na druge, kao i pretpostavljena usuglašenost da je upravo rješavanje problema cilj – suprotni su ireducibilnom pluralizmu vrijednosti koji ne mora na jednak način definirati značajne probleme niti težiti istim ciljevima njihovog rješavanja (Peter 2008).

Zaključujući ovaj dio, možemo prije svega konstatirati da su epistemički proceduralisti donijeli novu kvalitetu u raspravu o epistemičkom opravdanju demokracije. Otvoreno je pitanje balansiranja između epistemičkog i političkog opravdanja koje je bilo potisnuto bilo privilegiranjem epistemičkih vrijednosti bilo, što je daleko češći slučaj, privilegiranjem političkog opravdanja u raspravama u filozofiji politike. Budući da je rasprava otvorena upravo u području filozofije politike, utoliko je njihov doprinos i važniji jer su vrlo odvažno ukazali na insuficijentnost postojećih rasprava u filozofiji politike. Drugo, epistemički su proceduralisti iznijeli uvjerljive argumente protiv prevladavajućeg standardnog pristupa epistemičkom opravdanju demokracije koji jest ograničen epistemološkim okvirima rasprave koja se uglavnom svodila na definiranje epistemičkog cilja unutar konsensualističke, pragmatističke, korespondencijske ili neke druge teorije istine. Posebnost je epistemičkog proceduralizma upravo u naglašavanju da demokratska procedura mora imati epistemičko opravdanje, a da pritom takvo epistemičko opravdanje ne može biti automatski svodivo, kao što je to bilo uobičajeno, na istinitost/ispravnost

ili rješavanje problema. Epistemički proceduralisti zaključuju da veritistički i pragmatistički pristupi generiraju deficit demokratske pravičnosti. Ukratko, epistemički proceduralisti doveli su u pitanje odnos demokracije i istine, odnosno, naglasili napetost između demokratske pravičnosti i istine/rješavanja problema.

U nastavku ću se u potpunosti usredotočiti na prikaz radikalnije ili "čišće" verzije epistemičkog proceduralizma kako bih istražila teorijske mogućnosti takvog pristupa epistemičkom opravdanju. Cilj mi je pokazati da ovaj pristup ne može biti primjereno rješenje za epistemičko opravdanje demokracije. Ostavit ću, pritom, otvorenim pitanje koliko umjerenije verzije epistemičkog proceduralizma koje prihvaćaju određene elemente verizima ili pragmatizma nude bolje okvire za rješenje problema epistemičkog opravdanja demokracije.

4. Čisti epistemički proceduralizam

Čisti epistemički proceduralizam (*pure epistemic proceduralism*) počiva na tezi da je cjelovita epistemička vrijednost demokratskog procesa donošenja odluka u pravičnom procesu samom, isključivo u njegovom proceduralnom potencijalu, a ne u (od procedure) neovisnoj vrijednosti rezultata koji se tim procesom postižu. Epistemička vrijednost demokracije nije vezana uz istinitost/ispravnost odluke ili uz rješavanje problema (što predstavlja standarde koji su neovisni od same procedure), već uz standarde same pravične procedure (Longino 2002, Peter 2008).

Kao što sam već navela, instrumentalistički pristupi kojima je pravični demokratski proces samo sredstvo za postizanje nekog drugog cilja su, prema Peter, ne samo antidemokratski već i epistemički problematični jer zanemaruju epistemički potencijal inkluzivnosti, različitosti, individualnog djelovanja, vrijednosnog pluralizma i dr. Interesi građana, vrijednosni sustavi i svjetonazori i rasprava o njima ne smiju se tretirati instrumentalno u odnosu na to koliko doprinose konačnom postizanju navodno neutralnijih, objektivnijih i istinitih odluka. Vrijednost rasprave i sučeljavanja stajališta nije u tome da se neutraliziraju razlike ili postigne objektivnije zajedničko stajalište koje će ukazati na ili ukloniti predrasude, već se sastoji u intrinzičnoj epistemičkoj vrijednosti pravične rasprave ili deliberacije. Ukratko, čisti epistemički proceduralizam ne negira potrebu za definiranjem normativnog kriterija temeljem kojeg prosuđujemo prakse proizvodnja znanja (javne rasprave), ali normativnost odvaja od kriterija istine/ispravnosti ili drugih koji su neovisni od procedure same.

Ključno pitanje koje se ovdje postavlja glasi: što je intrinzično epistemički vrijedno u pravičnoj proceduri? Peter navodi intrinzičnu vrijednost

kolektivne rasprave ili deliberacije, konstruktivnu funkciju deliberacije, individualno djelovanje i ireducibilni vrijednosni pluralizam, epistemičku različitost, održivu i trajnu kritičku interakciju te epistemičku inkluzivnost kojom se ne nastoji neutralizirati različite interese i preduvjerenja, već ih se upravo smatra bogatstvom i prihvaća kao važne epistemičke resurse. Kolektivna akcija koja počiva na neslaganju upravo može biti motor za evaluaciju i transformaciju nepravедnosti kroz demokratsku proceduru (Peter 2008). Interesi, vrijednosni sustavi i predrasude epistemički su resursi koje ne treba izbjegavati ili neutralizirati. Naprotiv, to bi značilo da ih se tretira instrumentalno i negativno kao ograničenja, a ne kao vrijedne izvore različitosti nužne za produkciju znanja. Standardi ispravnosti/istine i rješavanja problema su u potpunosti nepotrebni ukoliko se oslonimo na pravičnu proceduru koja će, budući takva, nužno producirati upravo epistemički vrijedan rezultat.

Rezimirajući ovaj kratak prikaz pozicije čistog epistemičkog proceduralizma, ključno je naglasiti da epistemički i neepistemički razlozi zbog kojih smatramo deliberativnu demokraciju vrijednom – nisu uopće konceptualno različiti. Ne radi se o tome da s jedne strane imamo pravičnost procedure, a s druge istinu, ispravnost ili rješavanje problema i pitamo se kako uskladiti te vrijednosti. Naprotiv, proceduralna je pravičnost istodobno ideal političke jednakosti i epistemičke vrijednosti. Epistemički je vrijedna svaka odluka koje proizlazi iz pravične demokratske kritičke rasprave koja se vodi na transparentan i neautoritaran način između zastupnika različitih (svjetonazorskih, vrijednosnih, znanstvenih i inih) stajališta (Peter 2008).

5. Strogi i umjereni epistemički proceduralizam

S obzirom na stav prema vrijednosti istine/ispravnosti ili rješavanja problema možemo razlikovati strogi i umjereni epistemički proceduralizam. Čisti epistemički proceduralizam predstavlja strogu verziju proceduralizma jer se u potpunosti odbacuje prosudbeni standard istine (ili drugi koji je neovisan od procedure same). Normativnost strogog epistemičkog proceduralizma obilježava i napuštanje vrijednosti objektivne valjanosti, vrijednosti neutraliziranja ograničenja nametnutih predrasudama i drugih koje su “osjetljive na istinu” tj. koje na ovaj ili onaj način pretpostavljaju postojanje istine/ispravnosti (Peter 2008). Za razliku od strogog, umjereni verzija epistemičkog proceduralizma i dalje vezuje epistemičku vrijednost javne rasprave ili demokratske deliberacije uz istinu/ispravnost ili rješavanje problema, ali se tvrdi da se epistemička vrijednost rasprave ne može svesti isključivo na ili produkciju ispravnih ili istinitih vjerovanja. Postizanje istine ili ispravnih odluka ne mogu u potpunosti opisati epistemičku vrijednost rasprave jer se

rasprava ne može u potpunosti reducirati na rezultat: dakako da je rezultat važan, ali epistemička vrijednost rasprave nije samo u rezultatu (Estlund 1997, 2008, Peter 2013a, 2013b).⁸

Dok umjereni epistemički proceduralizam ostaje u granicama standardnog pristupa bar u dijelu u kojem prihvaća da odluke moraju na neki način biti vezane uz epistemičku vrijednost istine, strogi epistemički proceduralizam predstavlja pravi revizionistički projekt u odnosu na standardni pristup. Pokušat ću pokazati da revizionistički projekt strogog ili čistog epistemičkog proceduralizma nije održiv, odnosno da napušta prostor epistemičke prosudbe i reducira epistemičko opravdanje demokracije na političko.

5.1. Kritika strogog (čistog) epistemičkog proceduralizma

Prije svega, valja uočiti da strogi epistemički proceduralizam pati od stanovitog optimizma u pogledu epistemičke vrijednosti deliberacije: naime, tvrdi se da pravična procedura nužno generira epistemički kvalitetne odluke. Primjerice, Peter piše: “Kada bi procedura bila izvorno pravična, ne bi se moglo dogoditi da prođu seksistički prijedlozi” (Peter 2008: 134). Ostavit ću za kasnije pitanje konceptualne veze između pravičnosti i epistemički kvalitetnih odluka kako bih postavila jedno jednostavnije pitanje: neće li u epistemički subidealnim okolnostima, koja su karakteristična za deliberaciju građana, i

⁸ Fabienne Peter u knizi *Democratic Legitimacy* (2008) brani strogi epistemički proceduralizam da bi se u kasnijim radovima (2013a, 2013b) priklonila umjerenijoj opciji naglašavajući da epistemička vrijednost ipak ne može biti samo u istinitosti/ispravnosti rezultata. Svoj ublaženi stav inventivno temelji na raspravama o mogućnosti razboritog neslaganja koje su se naročito intenzivirale posljednjih godina. Epistemološke rasprave o neslaganju vode se poglavito o pitanju mogu li sudionici u raspravi imati različite stavove na temelju iste dokazne građe (pod pretpostavkom da su jednake stručnosti). S jedne strane, dio filozofa tvrdi da nije moguće razborito neslaganje između istorazinskih stručnjaka (*peers*) koji dijele svu evidenciju, te da je ispravan stav samo jednog stručnjaka ili je potrebno suspendirati oba (Christensen 2007, Elga 2007, 2010, Feldman 2007). S druge strane, dio filozofa smatra da je razborito neslaganje moguće iz različitih razloga, ali najčešće zato što nikada evidencija sudionika u raspravi ne može u potpunosti identična, jer čak ni stručnjaci koji poznaju svu dokaznu građu nikada ne mogu imati u cijelosti identičnu evidenciju – bilo zato što im nije u datom trenutku dostupna, bilo zato što se evidenciji pripisuje različita težina i relevantnost, bilo zato što imaju drugačiji značaj u različitim kompleksnim cjelinama znanja ili zato što imaju različite sustave epistemičkih normi kojim opravdavaju evidenciju (Sosa 2010, Goldman 2010). Peter je sklona stavu Sose i Goldmana o mogućnosti razboritog neslaganja (*Opacity View*). Upravo činjenica mogućnosti razboritog neslaganja, prema Peter, svjedoči da je moguće imati epistemički kvalitetne stavove koji su istodobno različiti, tj. da pritom nisu oba istiniti/ispravni jer ne mogu dva različita stava biti istodobno istinita/ispravna. Zaključuje kako istinitost rezultata rasprave jest epistemički vrijedna, ali zadržava rezervu na način da tvrdi da je u procjeni epistemičke vrijednosti odluke važna i epistemička vrijednost pravične procedure dolaženja do odluke (Peter 2013a, Peter 2013b).

rezultat pravične rasprave biti epistemički suboptimalan (pa čak i u pitanju seksizma). Naime, ukoliko po strani ostavimo vrijednosne i svjetonazorske stavove, činjenica je da sudionici u raspravama nisu dostatno informirani te da nisu dostatno stručni da prosuđuju o nizu pitanja o kojima (neposredno ili posredno) odlučuju. Empirijski nalazi potvrđuju stav da većina građana ne samo što nije adekvatno informirana o mnogim pitanjima o kojima odlučuju (pa čak i ne može biti zbog vremenski zahtjevnih svakodnevnih obveza, nužne ograničenosti područja stručnosti i sl.), već nije ni zainteresirana niti motivirana da investira svoje vrijeme i spoznajne resurse u informiranje ili udubljanje u problem. Mnogi sudionici u raspravi i odlučivanju ne posjeduju specifičnu stručnost i obrazovanje nužno ne samo za razumijevanje sofisticiranih tema ili za dopunsko upoznavanje ili usavršavanje, već i znanje o fundamentalnim političkim pitanjima stranačkih programa, ljudskih prava, ustavnih odredbi i sl.⁹ Štoviše, iako u deliberativnim skupinama postoje i oni koji jesu stručniji i informiraniji, njihov je utjecaj na ostale neočekivano slab. Empirijski podaci pokazuju da informirani nerado ulaze u javne rasprave s onima koji nisu informirani bilo zbog toga što znaju da je informacijski pritisak većinskog stava toliko jak da neće moći promijeniti takav većinski stav, bilo zbog socijalnog pritiska većine prema onima koji se s njima ne slažu ili imaju drukčije stajalište (Sunstein 2006). Čak i u slučajevima u kojima u skupini koja raspravlja informiraniji iznesu svoje stavove, utjecaj takvih stavova je slab zbog pojave tzv. efekta zajedničkog znanja ili zajedničkih informacija: "Utjecaj određene informacije neposredno je pozitivno koreliran s brojem članova grupe koji su posjedovali određeno znanje o tome i prije nego što je skupina raspravljala i donosila sud" (Gigone i Hastie 1993: 960). Drugim riječima, informirani članovi debatne skupine neće uspjeti diseminirati znanje na one koji već sami nisu u određenoj mjeri informirani i stručni. Posljedično, pravičnost, transparentnost i kritičko sučeljavanje nije dostatno da rasprava nužno rezultira u stavovima ili odlukama koje su epistemički kvalitetne. U sub-idealnim svakodnevnim okolnostima nema razloga za deliberativni optimizam jer će odluke biti obilježene neizbježnim deficitom informiranosti i stručnosti (vremena, obrazovanosti i sl.).¹⁰

Moguće je da Peter ospori ovaj argument jednostavno zato što smatra da pravičnost procedure nema nužno veze sa stupnjem informiranosti i struč-

⁹ Primjerice, istraživanje koje je provedeno u SAD-u pokazuje da je 75 % ispitanika odgovorilo točno na samo 13 % postavljenih političkih pitanja (od više od 2 000), što upućuje na zaključak da relativno mali broj građana razumije i može biti kritičan prema političkim pitanjima kao što su građanske slobode, ključni pojmovi političke ekonomije, imena ključnih zastupnika, političke pozicije predsjedničkih kandidata i političkih stranaka, temeljni socijalni indikatori i temeljne javne politike. (Carpini i Keeter, 1996: 101–102)

¹⁰ O "pesimističnom" pristupu deliberativnoj demokraciji vidjeti više u Ahlstrom-Vij (2012).

nosti. Epistemički vrijedna bit će svaka pravična rasprava između sudionika bez obzira na njihovu informiranost i stručnost jer je utoliko više inkluzivna i respektira ireducibilnu pluralnost stavova građana. Činjenica jest da kritika deliberativnog optimizma pretpostavlja da je informiran i stručan građanin jamstvo ispravnih/istinitih odluka. Činjenica je, međutim, i to da strogi epistemički proceduralizam ignorira epistemički značaj informiranosti i stručnosti za kvalitetu donesenih odluka.

Drugi prigovor strogom (čistom) epistemičkom proceduralizmu jest upravo prigovor da ovaj pristup pretpostavlja značajno revidiranje pa čak i negiranje temeljnih epistemoloških postavki o tome što epistemičke vrijednosti uopće jesu. Naime, čisti epistemički proceduralizam odbacuje normative pojmove objektivne valjanosti, ispravnosti i istine, što je stav koji se u epistemološkoj literaturi obično prepoznaje kao stav tzv. socijalnog konstruktivizma. Primjerice, Peter piše:

[...] ispravnost je teško, ako ne i nemoguće, odrediti. [...] Ispravnost sama, interpretirana kao pojam koji je neovisan o proceduri, nepostiziv je. Međutim, ako je standard koji je neovisan o proceduri nepostiziv, teško je zamisliti kako demokratski legitimitet može ovisiti o normativnoj snazi takvog pojma. (Peter 2008: 133)

Ili:

[...] Stav prema kojem se predrasude smatraju resursima zahtijeva da prakse proizvodnja znanja budu inkluzivne i javne koliko je god to moguće kako bi se olakšalo osporavanje iz različitih perspektiva [...] politička i epistemička pravednost samo su dvije strane istog novčića. (Peter 2008: 133)

Nasuprot pretpostavci strogog epistemičkog proceduralizma prema kojoj je istina ili ispravnost bilo koje vrste iluzorna, središnja postavka tradicionalne epistemologije jest upravo stav da normativni standardi racionalnosti i opravdanja nisu konvencionalni ili relativistički, već uključuju neku vrstu objektivne valjanosti. Štoviše, pojmovi znanja, opravdanja i drugi pretpostavljaju ili istinu ili neki drugi normativni pojam blizak istini, pri čemu je pretpostavljeno da je istina donekle objektivna i nekonstruirana (Goldman 2010).¹¹ Strogi (čisti) epistemički proceduralizam ovdje je blizak stavovima socijalnog konstruktivizma koji u bilo kojem od različitih oblika u kojima se pojavljuje – postmodernizam, dekonstruktivizam, “strogi program” i sl. – eksplicitno odbacuju ove pretpostavke. Primjerice, R. Rorty tvrdi “smrt” epistemologije koju treba zamijeniti nekim oblikom “raspravljajućeg čovječanstva” (Rorty 1979). S. Latour i Woolger pak tvrde da istina nije nešto što se otkriva, već puka socijalna tvorevina ili konstrukcija (Latour i Woolger 1986). Zagovo-

¹¹ O kritici socijalnog konstruktivizma vidjeti više u Goldman (1999), (2010).

nici socijalnog pristupa znanju, B. Barnes i D. Bloor pak tvrde da ne postoje nikakve norme koje su objektivne na način da su neovisne od konteksta ili nadkulturalne (Barnes i Bloor 1982). Ova stajališta su, kao i ono čistog epistemičkog proceduralizma, revizionistička u odnosu na tradicionalne epistemološke postavke: navedene teorije ne brane čak ni epistemički relativizam koji jest kompatibilan s tradicionalnom epistemologijom (primjerice, različiti oblici kontekstualizma), već prije stanoviti epistemički nihilizam kojim se tvrdi da ispravnost nije moguće ni na koji način odrediti jer nema činjenica temeljem kojih bi neka odluka bila ispravnija od druge.¹² Posljedica ovakvog pristupa je negacija intrinzičnih epistemičkih vrijednosti i redukcija epistemičkih vrijednosti na socijalne činjenice (socijalne prakse i procedure, odnose moći i sl.) Drugim riječima, strogi (čisti) epistemički proceduralizam otkriva se kao antiepistemološki projekt ili pristup koji zahtijeva radikalno revidiranje pojma epistemičkih vrijednosti kakve nalazimo u tradicionalnoj epistemologiji.

Na kraju, strogom (čistom) epistemičkom proceduralizmu moguće je osporiti epistemički status kao i drugim ranije spominjanim proceduralističkim pristupima jer se čini da klasične normativne pojmove epistemologije zamjenjuje s normativnim pojmovima politike. Smisao epistemičkog opravdanja (deliberativne) demokracije jest upravo u opravdanju koje je drugačije od političkog i koje pretpostavlja da se legitimitet demokracije ne svodi samo na političko opravdanje već uključuje i pitanje epistemičke kvalitete odluka koje se donose u procesu odlučivanja. Upravo zato problematičnim izgleda pristup koji deklarativno zagovara epistemičko opravdanje demokracije da bi ga u konačnici svelo na tezu da je epistemička vrijednost identična političkoj vrijednosti pravične rasprave. Na taj se način negira posebnost epistemičke evaluacije rasprave jer se reducira na neepistemičku vrijednost pravičnosti procedure.

Primjereno vođena kolektivna deliberacija kojom se poštuju pravila reciprocnosti, uzajamnog uvažavanja i jednakog respekta ne generira automatski (zato što je pravična) epistemički vrijedan rezultat ili barem nije jasna konceptualna veza političke pravičnosti i epistemičke kvalitete. Uopće ne sporim da su odnosi reciprociteta, jednakog tretmana i uzajamnog uvažavanja, ireducibilnog pluralizma politički i etički vrijedni. Nije, međutim, jasno što je intrinzično epistemički vrijedno u uključivosti ili inkluzivnosti, pluralnosti,

¹² Goldman razlikuje tri pristupa istraživanju socijalne dimenzije spoznaje: prvi se zadržava na već otvorenim temama u (individualnoj) epistemologiji koje uključuju socijalnu dimenziju na više ili manje eksplicitan način (*preservationism*), drugi proširuje teme socijalne epistemologije na nova interdisciplinarna područja (*expansionism*), a treći uopće i nije legitimni pristup socijalnoj epistemologiji jer negira temeljne tradicionalne postavke epistemologije (*revisionism*) (Goldman 2010).

uzajamnom uvažavanju ili kritičkom sučeljavanju – ukoliko to nije potencijal da se na taj način dođe do ispravnih rješenja, rješenja kojima se rješavaju problemi ili odluka koje su osjetljive na vrijednost istine. Štoviše, ne vidim ništa epistemički pogrešno u kritiziranom instrumentalizmu, pa čak niti to da ugrožava političke vrijednosti. Javna rasprava ili pravična procedura su u epistemičkom smislu način na koji se generiraju najbolje odluke u situaciji različitih vrijednosnih sustava. Epistemičko instrumentaliziranje pravične javne rasprave ne povlači političko instrumentaliziranje iste; demokratska deliberacija ili pravična procedura imaju i dalje svoju intrinzičnu političku i etičku vrijednost.¹³ Međutim, svako inkluzivno i kritičko istraživanje ili raspravljanje ima za cilj usvajanje, zadržavanje i mijenjanje vjerovanja s ciljem da se usvoji što više opravdanih i racionalnih vjerovanja. Čini se čudnovatim zahtijevati da se kritički raspravlja s ciljem da svatko ostane pri početnim stavovima kako bismo očuvali ireducibilni pluralizam stavova.

Kako bilo, ukoliko čisti proceduralistički pristup koji negira vrijednosti istine/ispravnosti i sl. želi zadržati status epistemičkog pristupa, potrebno je pokazati što je epistemički vrijedno u pravičnoj proceduri, a da to nije sama politička vrijednost pravičnosti. Za sada čini mi se da nema dobrih razloga za prihvatiti da strogi ili čisti epistemički proceduralizam predstavlja uvjerljivo epistemičko opravdanje demokracije.

6. Umjesto zaključka

Zaključit ću raspravu kratkim prikazom dviju mogućnosti koje, po mom mišljenju, stoje na raspolaganju umjerenom epistemičkom proceduralizmu. S jedne strane, moguće je prihvatiti epistemički instrumentalizam, odnosno prihvatiti da postoji jedna ključna epistemička vrijednost (istina/ispravnost, rješavanje problema ili sl.), a pravična procedura (transparentna, inkluzivna, kritička rasprava koja ima svoju neospornu političku i etičku vrijednost) je epistemički optimalno sredstvo da se do tog cilja i dođe. U tom bi slučaju umjereni epistemički proceduralizam bila pozicija bliska tzv. standardnom epistemičkom opravdanju demokracije uz posebnost koja bi se svodila na naglašavanje i razradu kako i koliko pravična procedura doprinosi istinitom/ispravnom ishodu. S druge strane, moguće je braniti i stanoviti dualizam epistemičkih vrijednosti: intrinzična epistemička vrijednost pripisivala bi se

¹³ Prihvaćanje epistemičkog instrumentalizma ne znači nužno i prihvaćanje stava da je politička vrijednost demokratske procedure samo instrument u službi postizanja epistemičke vrijednosti istine. Instrumentalisti poput Goldmana, Deweya ili Kitchera zasigurno ne žele osporavati političke i etičke vrijednosti javne rasprave. Naprotiv, želi se istaknuti kako, uz političke vrijednosti, javna rasprava ima i epistemičku vrijednost generiranja istinitih/ispravnih odluka ili odluka kojima se rješavaju problemi.

kako istini tako i pravičnoj proceduri. U tom slučaju, epistemički vrijedna odluka trebala bi biti ona koja ispunjava dva uvjeta: uvjet pravične procedure tj. mora biti postignuta pravičnom procedurom i uvjet istinitosti/ispravnosti. Unutar takvog dualističkog stava moguće je čak tvrditi da odluka može biti donekle epistemički vrijedna ako je postignuta pravičnom procedurom čak i ako rezultat nije ispravan (Estlund 1997, 2008) kao i da je moguće imati epistemički vrijedne odluke koje ne mogu obje biti istinite kao u situaciji razboritog neslaganja (Peter 2013a, 2013b). Dakako da i pred ovom dualističkom varijantom epistemičkog proceduralizma ostaje, iako kao znatno manje urgentno, pitanje konceptualne veze pravične procedure i epistemičke vrijednosti, odnosno, pitanje što je to epistemički vrijedno u pravičnoj proceduri – a što nije vezano s mogućim ispravnim ishodom ili odlukom koja rješava probleme.

Bibliografija

- Ahlstrom-Vij, K. 2012. "Why Deliberative Democracy is (Still) Untenable", *Public Affairs Quarterly* 26, 199–220.
- Arrow, K. 1963. *Social Choice and Individual Values* (New Haven: Yale University Press).
- Barnes, B. i D. Bloor. 1982. "Relativism, Rationalism, and the Sociology of Knowledge", u M. Hollis i S. Lukes (ur.), *Rationality and Relativism* (Cambridge, MA: MIT Press), 21–47.
- Benhabib, S., 1996. "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy", u S. Benhabib (ur.), *Democracy and Difference* (Princeton: Princeton University Press), 67–94.
- Carpini, M. X. D. i S. Keeter. 1996. *What Americans Know about Politics and Why It Matters* (New Haven CT: Yale University Press).
- Christensen, D. 2007. "Epistemology of Disagreement: The Good News", *Philosophical Review* 116, 187–217.
- Christiano, T. 2012. "Rational Deliberation between Experts and Citizens", u J. Mansbridge i J. Parkinson (ur.), *The Deliberative System* (Cambridge: Cambridge University Press), 27–51.
- Cohen, J. 1986. "An Epistemic Conception of Democracy", *Ethics* 97, 26–38.
- Dewey, J. 1988. "Creative Democracy: The Task Before US", u J. A. Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953* (Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press), 224–230.
- Elga, A. 2007. "Reflection and Disagreement," *Noûs* 41, 478–502.
- . 2010. "How to Disagree about how to Disagree", u R. Feldman i T. A. Warfield (ur.), *Disagreement* (Oxford: Oxford University Press), 175–186.

- Estlund, D. 1997. "Beyond Fairness and Deliberation: The Epistemic Dimension of Democratic Authority", u J. Bohman i W. Rehg (ur.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics* (Cambridge, Mass: MIT Press), 173–204.
- . 2003. "Why Not Epistocracy?" u N. Reshotko (ur.), *Desire, Identity and Existence: Essays in honor of T. M. Penner* (Kelowna, B.C.: Academic Printing and Publishing), 53–69.
- . 2008. *Democratic Authority* (Princeton: Princeton University Press).
- Feldman, R. 2007. "Reasonable Religious Disagreements", u L. Antony (ur.), *Philosophers Without Gods: Meditations on Atheism and the Secular* (Oxford: Oxford University Press), 194–214.
- Fishkin, J. 1992. *The Dialogue of Justice: Toward a Self-Reflective Society* (New Haven: Yale University Press).
- Gigone, D. M. i R. Hastie, R. 1993. "The common knowledge effect: Information sharing and group judgment", *Journal of Personality and Social Psychology* 65, 959–974.
- Goldman, A. I. 1999. *Knowledge in a Social World* (Oxford: Oxford University Press).
- . 2004. "The Need for Social Epistemology", u B. Leiter (ur.), *The Future for Philosophy* (Oxford: Oxford University Press), 182–207.
- . 2010. "Why Social Epistemology is Real Epistemology?", u A. Haddock, A. Millar i D. Pritchard (ur.), *Social Epistemology* (Oxford: Oxford University Press), 1–28.
- . 2010. "Epistemic Relativism and Reasonable Disagreement," u R. Feldman i T. A. Warfield (ur.), *Disagreement* (Oxford: Oxford University Press), 187–215.
- Goodin, R. 2003. *Reflective Democracy* (Oxford: Oxford University Press).
- Kitcher, P. 2011. *Science in a Democratic Society* (Amherst, New York: Prometheus Books).
- Latour, B. i S. Woolgar. 1986. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* (Princeton: Princeton University Press).
- List, C. i R. E. Goodin. 2001. "Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem", *Journal of Political Philosophy* 9, 276–306.
- Longino, H. 2002, *The Fate of Knowledge* (Princeton: Princeton University Press).
- Manin, B. 1987. "On Legitimacy and Deliberation", *Political Theory* 15, 338–368.
- Michelman F. 1989. "Conceptions of Democracy in American Constitutional Argument: The Case of Pornography Regulation", *Tennessee Law Review* 56, 291–319.
- Peter, F. 2008. *Democratic Legitimacy* (New York: Routledge).
- . 2013a. "The Procedural Epistemic Value of Deliberation", *Synthese*, 190, 1253–1266.

———. 2013b. “Epistemic Foundations of Political Liberalism”, *Journal of Moral Philosophy* 10, 598–620.

Prijić-Samaržija, S. 2005. *Društvo i spoznaja* (Zagreb: Kruzak).

Rawls, J. 1993. *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).

Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton: Princeton University Press).

Rousseau, J. J. 1979 (1763). *Emile*, prev. Allan Bloom (New York: Basic Books).

Sosa, E. 2010. “The Epistemology of Disagreement”, u A. Haddock, A. Millar i D. Pritchard (ur.), *Social Epistemology* (Oxford: Oxford University Press), 278–297.

Sunstein, C. 1993a. *The Partial Constitution* (Cambridge, MA: Harvard University Press).

———. 1993b. *Democracy and the Problem of Free Speech* (New York: Free Press).

———. 2006. “Two Conceptions of Procedural Fairness. Social Research”, *An International Quarterly*, 73, 619–646.

Weber, M. 1964. *The Theory of Social and Economic Organization* (Basingstoke: Macmillan).